

TEÓRIE VÝVOJA RODOVEJ IDENTITY

Mgr. Adriána Biela

Abstract:

This article deals with the main anthropological question of gender identity development from the biological, psychoanalytical and sociocultural perspective. It focuses on the main factors influencing the complicated process of the development of differentiated gender identity in men and women according to the different theories of gender development. The main concern of this article is also the problem of whether the gender identity is a product of biology or culture (nature versus nurture debate). It arrives at the conclusion that both, biology and culture, play an essential role in gender identity development.

Key words:

Gender identity, Sociobiology, Evolutionary psychology, Psychoanalytic theory, Social-learning theory, Gender schema theory, Social constructivism.

1. Úvod

Čo robí muža mužom a ženu ženou? Sú muži a ženy rozdielni? Je „mužská“ a „ženská“ identita produktom prírody alebo sa na utváraní identít dvoch pohlaví podieľajú aj iné faktory? Týmito antropologickými otázkami sa dá opísať diskusia o rodovej identite človeka, ktorá je známa pod označením „nature versus nurture“ (príroda verzus výchova), a ktorej kľúčovým problémom je, či je ľudská identita geneticky naprogramovaná, alebo je formovaná prostredím, kultúrou a výchovou.¹ Rozmer tejto antropologickej rozpravy

¹ Lubica Lacinová, „O diskusii biologické a/verzus kultúrne,“ in *Rodové štúdiá: súčasné diskusie, problémy a perspektívy*, eds. Zuzana Kiczková a Mariana Szapuová (Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011), 89.

vystihuje už výrok francúzskej filozofky Simone de Beauvoir: „Žena sa ženou nerodí, ale sa ňou stáva.“² Beauvoir týmto výrokom nekritizovala len zaužívané nazeranie na identitu ženy, ale celkový spôsob uvažovania o človeku, čím ovplyvnila ďalšie smerovanie diskusie o rodovej identite.

Výskumom rodovej identity sa zaoberajú rôzne teoretické koncepcie, ktoré spadajú pod tri hlavné perspektívy: biologickú, psychoanalytickú a sociokultúrnu. Tieto koncepcie sa zameriavajú na vývoj, osvojovanie a internalizáciu rodovej identity. Snažia sa vysvetliť, na akom princípe dochádza k dichotómnemu³ chápaniu identity, a prečo sa muži a ženy odlišujú napríklad v kognitívnych schopnostiach, v osobnostných črtách a v správaní.⁴

Pod rodovou identitou sa zo sociologického a psychologického hľadiska rozumie skúsenosť, či sa jednotlivec cíti ako muž alebo žena. Pri rodovej identite ide o najvnútornejšie pociťovanie vlastnej identity.⁵ Psychologička Phyllis A. Katz definuje rodovú identitu ako psychologický konštrukt, ktorý poukazuje na individuálnu fenomenologickú skúsenosť byť maskulínnym alebo feminínnym.⁶ Maskulinita a feminita ako prejav rodovej identity sa dá vyjadriť napríklad správaním, obliekaním, rečovým prejavom alebo vystupovaním. Filozofka Zuzana Kiczková uvádza, že rodová identita sa „podľa všeobecne rozšírenej predstavy určuje na základe pohlavnej príslušnosti, teda toho, či patríme k mužom alebo ženám.“⁷

² Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, trans. H. M. Parshley (London: Jonathan Cape, 1956), 273.

³ Slovo dichotómny tu znamená rozdeľujúci vždy na dve časti, dvojdielny: objektívny verzus subjektívny, verejný verzus súkromný, rozum verzus emócie, duch verzus telo, muž verzus žena atď.

⁴ Katherine Johnson, „Psychology,“ in eds. Jennifer Marchbank a Gayle Letherby, *Introduction to Gender: Social Science Perspectives* (London: Longman, 2007), 119.

⁵ Suzanne Kessler vysvetľuje, že pri rodovej identite je dôležité, ako muž alebo žena vníma seba samého/samú. Ide o proces seba-prisudzovania rodu, ktorý sa odlišuje od toho, keď niekto iný prisudzuje rod jednotlivcovi. K tejto problematike pozri viac Suzanne J. Kessler a Wendy McKena, *Gender: An Ethnomethodological Approach* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1978), 8-9; John Champagne, „Gender Identity,“ in *Encyclopedia of Sex and Gender*, ed. Fedwa Malti-Douglas, vol. 2 d-i (Detroit; New York: Thomson Gale, 2007), 614.

⁶ Phyllis A. Katz, „Gender Identity: Development and Consequences,“ in *The Social Psychology of Female-Male Relations: A Critical Analysis of Central Concepts*, eds. Richard D. Ashmore a Frances K. Del Boca (Orlando; San Diego; New York: Academic Press, Inc., 1986), 23.

⁷ Zuzana Kiczková, „Problémy s rodovou identitou,“ in *Rodové štúdiá: Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*, eds. Zuzana Kiczková a Mariana Szapuová (Bratislava: Univerzita Komenského, 2011), 53.

2. Biologická perspektíva

Biologická perspektíva pri vysvetľovaní utvárania rodovej identity vychádza zo sociobiológie a evolučnej psychológie. Všíma si utváranie rodu na základe génov, hormónov, prírodného a pohlavného výberu.

Z biologického hľadiska sú pri formovaní rodovej identity dôležité pohlavné chromozómy (mužský XY, ženský XX) a hormóny. Podstatná je ich vzájomná interakcia a ako na seba pôsobia. Zohrávajú úlohu pri diferenciácii ľudského pohlavia a vplývajú aj na správanie jedinca. Čo sa týka fyzickej odlišnosti muža a ženy, ku ktorej dochádza už pri počatí na základe chromozómového pohlavia, pri samotnej diferenciácii pohlavných orgánov hrajú esenciálnu úlohu práve hormóny. Tie sa podieľajú na vzniku vnútorných pohlavných znakov (vaječníky, semeníky), ale tiež tých vonkajších (vulva, penis, skrótum). V rámci prirodzeného vývinového štádia tak vznikne buď jedinec s mužským, alebo ženským pohlavím.

Počas vývinového štádia, ktoré je komplikovaným procesom, môže dôjsť k rôznym odchýlkam od normálneho priebehu vývinu jedinca. Príkladom je narodenie dieťaťa s nevyhraným pohlavím (intersexualita⁸/hermafroditizmus), kde sa objavujú anomálie pri chromozómovom pohlaví a pohlavných orgánoch.⁹ Znáμου odchýlkou je Klinefelterov syndróm (XXY), kongenitálna adrenálna hyperlázia (CAH) alebo syndróm androgénovej insenzitivity (AIS).

Klinefelterov syndróm (XXY) je ochorenie týkajúce sa mužskej populácie, kedy má muž vo svojej genetickej výbave o jeden chromozóm X navyše. Vo fenotype muža sa táto odchýlka prejaví vo vyššej postave, zväčšených prsníkoch, menších semeníkoch, ktoré produkujú málo testosterónu. Deficit testosterónu následne spôsobuje neplodnosť a vedie k zníženému libidu.¹⁰ Liečba testosterónom umožňuje vývoj sekundárnych pohlavných

⁸ Intersexualita alebo obojaká pohlavnosť je pojem, pod ktorým sa myslí neúplná pohlavná diferenciácia. Alice D. Dreger uvádza, že tento pojem sa často nachádza v nemilosti, pretože sa nesprávne spája s eroticizmom alebo sexuálnou orientáciou. Primárne sa však intersexualita/intersex viaže k biologickému pohlaviu. Bližšie vysvetlenie pozri Alice D. Dreger, „Intersex,“ in *Encyclopedia of Sex and Gender*, ed. Fedwa Malti-Douglas, vol. 2 d-i (Detroit; New York: Thomson Gale, 2007), 773.

⁹ Johnson, „Psychology,“ 119.

¹⁰ Johnson, „Psychology,“ 89.

znakov (rast penisu, ochlpenie).¹¹ Trizómia pohlavného chromozómu spôsobuje aj kognitívne a behaviorálne odchýlky, čo znamená, že jedinec má obmedzené jazykové a rečové schopnosti, ťažkosti s učením a tým je skomplikovaný i jeho sociálny vývoj.¹²

Pri kongenitálnej adrenálnej hyperplázii (CAH) dochádza k hormonálnej nerovnováhe, kedy je chlapec (XY) alebo dievča (XX) vystavené nadmernému pôsobeniu androgénov (mužské hormóny). Pri dievčatách dochádza k virilizácii/maskulinizácii vonkajšieho pohlavného ústrojenstva, ktoré sa v rôznom stupni podobá chlapčenskému genitálu (ženský pseudohermafroditizmus). Vnútorne pohlavné orgány (maternica, vaječníky, vajcovody) však ostávajú neporušené a nezmenené.¹³

Opakom syndrómu CAH je syndróm androgénovej insenzitivity (AIS), kedy má žena mužské chromozómové pohlavie (XY). Organizmus normálne produkuje testosterón, no tento nemá na telo vplyv. Jedinec má vnútorne vyvinuté iba semeníky, ktoré sa nachádzajú v brušnej dutine, a navonok nedostatočne vyvinuté ženské genitálie (mužský pseudohermafroditizmus). Jedinci s AIS žijú väčšinou ako ženy, a to aj napriek tomu, že sú vnútorne geneticky mužmi.¹⁴ Veľmi zriedkavou formou intersexuality je hermafroditizmus „verus“, kedy sa jedinec narodí aj s mužskými, aj ženskými pohlavnými orgánmi bez ohľadu na jeho chromozómové pohlavie.¹⁵

Feministická biologička Anne Fausto-Sterling sa domnieva, že uvedené odchýlky vo vývine jedinca by nemali byť označované za abnormálne. Malo by sa o nich hovoriť skôr ako o piatich pohlaviach: mužskom, ženskom, pravom hermafroditizme, nepravom mužskom a ženskom pseudohermafroditizme.¹⁶

Britská psychologička Katherine Johnson v tejto súvislosti spomína diskusiu týkajúcu sa zmeny pohlavia. Konkrétne sa jedná o otázku, či je kvôli zachovaniu binarity

¹¹ Johnson, „Psychology,“ 89.

¹² Daniel H. Geschwind et al., „Neurobehavioral Phenotype of Klinefelter Syndrome,“ in *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews* 6 (2000): 107-116, prístup 20.05.2017, doi: 10.1002/1098-2779(2000)6:2<107::AID-MRDD4>3.0.CO;2-2.

¹³ Sexuologička Janell L. Carrol uvádza, že pri dievčatách s CAH syndrómom je vyššia pravdepodobnosť výskytu bisexuality a homosexuality. K tejto problematike pozri viac: Janell L. Carrol, *Sexuality Now: Embracing Diversity* (Belmont: Wadsworth, 2010), 89-92.

¹⁴ Carrol, *Sexuality Now: Embracing Diversity*, 92.

¹⁵ Johnson, „Psychology,“ 120.

¹⁶ Anne Fausto-Sterling, *Sexing the Body* (New York: Basic Books, 2000), 78.

pohlavia nevyhnutná liečba a chirurgický zákrok, alebo by sa mala pripustiť možnosť, že pohlavie má viacero variácií.¹⁷ Ako problematická sa javí tiež otázka, ktoré pohlavie vlastne určuje ľudskú bytosť: genetické, gonadické, telesné alebo psychické? Podľa Badinter je táto dilema ešte stále nevyriešená a je predmetom mnohých diskusií.¹⁸

Čo sa týka správania muža a ženy, Johnson uvádza dve kľúčové oblasti, pri ktorých sa najčastejšie využíva biologická argumentácia. Pri ženách sa jedná o hormonálne výkyvy počas tehotenstva alebo menštruácie, ktoré sa prejavujú v zmenách nálady. Pri mužoch sa na základe hormónov vysvetľuje miera ich agresivity a násilia.¹⁹ Známy je tiež súvis hladiny testosterónu s kognitívnymi schopnosťami a sociálnym správaním: hladina testosterónu sa spája s vizuálnymi priestorovými schopnosťami, sexuálnou aktivitou či neverbálnymi prejavmi (úsmev).²⁰ Iným príkladom pôsobenia hormónov je schopnosť empatie, ktorá sa väčšinou pripisuje ženám a pri mužoch ide o schopnosť systematickej analýzy.²¹

Biofyzička Ľubica Lacinová však upozorňuje, že „hovoríť jednoznačne o vrozených a získaných charakteristikách je prílišným a nesprávnym zjednodušením. Pokiaľ sa hovorí o korelácii medzi biologickými faktormi a osobnostnými črtami, netreba zabúdať na to, že korelácia nie je to isté ako kauzalita.“²² Správanie človeka môže byť teda do určitej miery ovplyvnené hladinou hormónov, no môže ísť aj o opačný proces. Správanie človeka môže podmieňovať tvorbu hormónov. V prípade agresívneho správania tak môže ísť o samotné správanie, ktoré vyvolá hormonálne zmeny.²³

2.1 Evolučno-psychologická teória

Evolučná psychológia stavia popri rozdieloch v správaní na princípoch prírodného a pohlavného výberu a sociobiológie. Miroslav Popper uvádza:

¹⁷ Johnson, „Psychology,“ 119.

¹⁸ Elisabeth Badinter, *XY: Identita muža* (Bratislava: Aspekt, 1999), 50.

¹⁹ Johnson, „Psychology,“ 120.

²⁰ Richard A. Lippa, *Pohlaví, příroda a výchova* (Praha: Academia, 2009), 184-189.

²¹ Lacinová, „O diskusii biologické a/verzus kultúrne,“ 91.

²² Lacinová, „O diskusii biologické a/verzus kultúrne,“ 96.

²³ Johnson, „Psychology,“ 120.

„Východiskovým predpokladom evolučnej psychológie je predpoklad, že architektúra mysle/mozgu sa skladá z množstva doménovo-špecifických (inými termínmi: obsahovo-špecifických, funkčne špecializovaných, špeciálno-účelových) mechanizmov, predstavujúcich adaptácie, ktoré vznikli v dôsledku prírodného výberu v procese evolúcie.“²⁴

Ide napríklad o mechanizmus odhaľovania podvodníkov, osvojovania si reči či partnerskú preferenciu.²⁵ Znamená to, že rozdiely v správaní muža a ženy sú výsledkom ich adaptácie v prostredí, v ktorom sa nachádzajú.

Významnú úlohu v procese adaptácie zohráva prírodný a pohlavný výber, ktorý zabezpečuje prežitie ľudského druhu.²⁶ Evolučný psychológ David Buss tvrdí, že vzhľadom na sexuálne správanie muža a ženy, obaja v partnerskom vzťahu očakávajú niečo iné. Ide o takzvané reprodukčné stratégie²⁷, ktoré sa pri mužovi a žene odlišujú vzhľadom k tomu, či ide o krátkodobý alebo dlhodobý partnerský vzťah. Sexuologička Janell L. Carrol poukazuje na dvojaký štandard, podľa ktorého sú muži promiskuitní viac ako ženy a uprednostňujú krátkodobé vzťahy, zatiaľ čo ženy si volia skôr dlhodobý vzťah.²⁸ Buss vysvetľuje tento štandard tak, že u mužov sa vyvinula väčšia túžba po príležitostnom pohlavnom styku práve preto, lebo môžu za kratšiu dobu splodiť viac potomkov. Žena môže naproti tomu pri rovnakom počte partnerov počas rovnakého obdobia otehotnieť iba raz. Žena navyše musí tehotenstvu venovať oveľa viac času, no muž skoro žiadny, ako vysvetľuje Buss.²⁹

Iný štandard pri mužoch sa zdôvodňuje na základe množstva spermií, ktoré vyprodukuje muž v porovnaní s množstvom vajíčok, ktoré počas životného cyklu uvoľní

²⁴ Miroslav Popper, „Evolučná psychológia a štandardný model sociálnych vied,“ in *Filozofia* 58 (2003): 10, prístup 20.05.2017, <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/1/10-22.pdf>.

²⁵ Anne Campbell, *A Mind of her Own: The Evolutionary Psychology of Women* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 8-9.

²⁶ „To znamená, že tie gény, ktoré spôsobia, aby ich nositelia zvyšovali šance svojich génov na prežitie, budú prosperovať na úkor iných génov. Prírodný výber je možný v dôsledku variability, ktorá vzniká prostredníctvom mutácie.“ Popper, „Evolučná psychológia a štandardný model sociálnych vied,“ 11.

²⁷ Buss tvrdí, že slovné spojenie „reprodukčné stratégie“ môže na prvý pohľad naznačovať určité plánovanie a preto sa javí ako zavádzajúce. Buss naproti tomu zdôrazňuje, že pri reprodukčných stratégiách nejde o vedomé plánovanie, ale ich človek koná automaticky. David Buss, *The Evolution of Desire: Strategies of Human Mating* (New York: Basic Books, 2003), 6.

²⁸ Carroll, *Sexuality Now: Embracing Diversity*, 34.

²⁹ David Buss, *Evolutionary psychology* (Edinburg: Pearson Education Limited, 2014), 177.

žena.³⁰ Z hľadiska evolučnej psychológie sa muž sústreďuje viac na kvantitu partnerských vzťahov a žena viac na kvalitu, keďže je v hre potomstvo, o ktoré sa treba postarať.³¹ Pre muža je preto ideálne, ak sa žena alebo niekto iný (blízki príbuzní, iný muž) dokáže postarať o jeho potomkov a on môže pokračovať vo svojej reprodukčnej stratégii. Žena má pri voľbe muža oveľa viac preferencií. Týkajú sa jeho schopnosti zabezpečiť rodinu, ochrániť a dlhodobo ju podporovať, investovať do nej čas i energiu.³²

Medzi mužom a ženou môže z hľadiska reprodukčných stratégií dôjsť aj k stretu záujmov.³³ Buss objasňuje, že ženy sa rovnako ako muži angažujú v krátkodobých vzťahoch. Keby to tak nebolo, u mužov by sa podľa Bussa nevyvinula taká sexuálna túžba. Napokon je zrejmé, že kvantita partneriek pri jednom mužovi je dôkazom, že i ženy majú záujem o krátkodobé vzťahy. Rozdiel je v motivácii. Zatiaľ čo muž túži po pohlavnom styku kvôli samotnej slasti, žena sa snaží získať viacero benefitov. Buss spomína tiež hypotézu výmeny parterov, v ktorej ide o získanie nového partera buď kvôli týraniam, nespokojnosti, alebo z dôvodu rozchodu, prípadne rozvodu. Dôvodom môže byť mužova nevera a následná pomsta ženy. Buss okrem toho dodáva, že krátkodobé vzťahy majú rovnako svoje negatíva.³⁴ Mužom a ženám sa však vyvinuli určité psychologické mechanizmy, na základe ktorých sa snažia minimalizovať straty a maximalizovať benefity.³⁵

Stret reprodukčných stratégií a dvojité štandard vedie k domnienke, že proti sebe stojí monogamia a polygamia. Je zrejmé, ak ide o krátkodobé, alebo dlhodobé hľadisko, muži a ženy sú schopní žiť v monogamných, ale aj v polygamných zväzkoch. Z dlhohodobej perspektívy je podľa Bussa výhodnejšou monogamia, pretože je vrcholom spoločnej kooperácie medzi ľuďmi. V rámci monogamného vzťahu dochádza k naplneniu kvalitatívne významnejších ľudských potrieb oboch pohlaví. Muž a žena majú rovnako

³⁰ Buss, *Evolutionary psychology*, 143.

³¹ „Gestating, bearing, lactating, nurturing, protecting, and feeding a child are exceptionally valuable reproductive resources. Those who hold valuable resources do not give them away haphazardly. Because women in our evolutionary past risked investing enormously as a consequence of having sex, evolution favored women who were highly selective about their mates.“ Buss, *Evolutionary psychology*, 143.

³² Buss, *Evolutionary psychology*, 177.

³³ Buss, *Evolutionary psychology*, 360-361.

³⁴ Ženy môžu budiť dojem, že sú promiskuitné a prísť tak o budúcich potencionálnych partnerov, muži môžu byť vnímaní ako „sukničkári“.

³⁵ Buss, *Evolutionary psychology*, 190-193.

spoločný záujem o potomstvo, vzájomnú náklonnosť, oddanosť a vernosť.³⁶ Vo vzťahu dochádza k vzájomnej reciprocite, pretože aby mohol jeden prežiť a reprodukovať sa, potrebuje k tomu druhého.³⁷ Ani monogamia, nevera, sexuálne násilie alebo pokoj, žiarlivosť či ľahostajnosť však nie sú geneticky predurčené. Človek nepodlieha diktátu evolúcie, ale na základe poznania reprodukčných stratégií má možnosť rozhodnúť sa, ktorú stratégiu aktivuje.³⁸

3. Psychoanalytická perspektíva

Napriek značnému vplyvu biológie pri formovaní rodovej identity psychoanalytická perspektíva zastáva názor, že jedinec ešte nemá pri narodení vyvinutú rodovú identitu. Pri jej formovaní zohráva dôležitú úlohu práve postnatálna interakcia. Tá je podstatná práve kvôli tomu, že narodené dieťa je vystavené iba svojim pudom, ktoré treba korigovať. Procesu formovania identity v ranom období vývoja človeka sa venoval Sigmund Freud, hlavný predstaviteľ psychoanalytického smeru. Freud tvrdí, že nič v ľudskom správaní nie je náhodné. Každá myšlienka, skutok alebo pocit má svoju príčinu, ktorou sú predovšetkým nevedomé procesy ako pudy, potreby alebo zážitky z detstva.³⁹

Kľúčom k pochopeniu a formovaniu ľudskej osobnosti je podľa Freuda psychosexuálny vývin, ktorý by sa mal dovrieť šiestym rokom života. Čo sa stane počas tohto obdobia, má výrazný vplyv na správanie dospelého jedinca. Samotný psychosexuálny vývin prebieha v piatich štádiách. Tie sú pomenované podľa erotogénnych zón, na ktoré pôsobí

³⁶ Zvykne sa hovoriť: „Matka je vždy istá, otec neistý.“ Muž, ktorý by ostal indiferentný k ženinej nevere, by riskoval stratu rodičovstva, otcovstva. Kvôli istote a ochrane rodičovstva zo strany muža sa preto z hľadiska evolučnej psychológie vyvinula žiarlivosť, ktorá je vlastne prevenciou pred neverou a jej negatívnymi dôsledkami. Problémom v prípade žiarlivosti je však jej manifestácia či už vo forme násilia a v najhoršom prípade vraždy. Buss, *The Evolution of Desire*, 10, 16-17.

³⁷ Buss, *The Evolution of Desire*, 221.

³⁸ Buss, *The Evolution of Desire*, 209.

³⁹ Robert Nye, *Tri psychológie* (Bratislava: Ikar, 2004), 17-18.

libido. Ide o orálne štádium⁴⁰, análne štádium⁴¹, falické štádium⁴², obdobie latencie⁴³, genitálne štádium⁴⁴. Najdôležitejšie sú podľa Freuda prvé tri štádiá. Podmienkou úspešného vývinu je ale optimálne uspokojenie všetkých štádií.⁴⁵

Freud považuje za najkritickejšie obdobie falické štádium, pretože počas neho dochádza k rodovej identifikácii, ktorá je pri chlapcoch a dievčatách odlišná. Chlapec najprv prežíva kastráciu úzkosť, pretože vidí, že dievčatá nemajú penis. To u neho spôsobuje strach, že by oň mohol prísť. Zároveň sa snaží svoju sexuálnu túžbu orientovať na matku, kde však dochádza ku konfliktu s otcom. Otec v rámci sexuálnej súťaživosti predstavuje pre syna hrozbu. Tento proces Freud nazýva Oidipovským komplexom, počas ktorého je synova pohlavná náklonnosť k matke potlačená, on sa identifikuje s otcom a osvojí si maskulínne vlastnosti. Pri dievčatách ide o Elektrin komplex. Dievča sa musí vyrovnáť s kastrátnou úzkosťou, ktorou je v jej prípade absencia penisu. Pri Elektrinom komplexe ide o náklonnosť dcéry k otcovi, ktorá je potlačená a ona sa napokon identifikuje s matkou a osvojí si feminínne vlastnosti.⁴⁶

Freudova práca si vyslúžila svoju kritiku najmä zo strany feministiek, ktoré ju považujú za falocentrickú. Jeho prístup k chápaniu rodu a sexuality sa však považuje za aktuálny. Nevedomé procesy a bisexualita podľa Freuda oslobodzujú rod a sexualitu od závislosti na biológii. Znamená to, že čistá „maskulinita“ a „feminita“, ako ju popisovala vo Freudovej dobe kultúra, neexistuje, pretože deti oboch pohlaví sú údajne bisexuálne.⁴⁷

⁴⁰ Prvý rok života; dieťa väčšinu času trávi cmúľaním. Priveľké orálne uspokojenie spôsobuje v dospelosti nesamostatnosť a vysoké nároky na uspokojovanie potrieb jedinca. Môže ísť o prejedanie sa, fajčenie, zhovorčivosť, nadmerné pitie, obhrýzanie nechtov.

⁴¹ Druhý rok a čiastočne tretí rok života; centrom pozornosti sa stáva konečník, zadržiavanie a vylučovanie stolice. V dospelosti sa môže prehnané análne štádium prejavíť vo vlastnostiach ako skúposť, tvrdohlavosť, prehnaná čistotnosť, poriadkumilovnosť.

⁴² Tretí až piaty rok života. Ak sa jedinec ako dieťa hanbil alebo cítil previnilo, ak išlo o uspokojenie tohto štádia (masturbácia, sexuálna fantázia), v dospelosti môže byť agresívny, neistý, úzkostlivý.

⁴³ Od šiesteho do dvanásteho roku.

⁴⁴ Po dosiahnutí puberty.

⁴⁵ Nye, *Tri psychológie*, 28-32.

⁴⁶ Johnson, „Psychology,“ 122-123.

⁴⁷ Johnson, „Psychology,“ 123.

4. Sociokultúrna perspektíva

4.1 Teória sociálneho učenia

Odlíšny prístup predstavuje teória sociálneho učenia (Albert Bandura), ktorá v sebe zahŕňa behaviorálne a kognitívne teórie. Podľa tejto teórie si dieťa osvojuje svoju rodovú identitu nielen na základe vonkajších podnetov a udalostí, akými sú tresty alebo odmeny, ktoré posilňujú žiaduce správanie a vylučujú to nežiaduce, ale tiež na základe vnútorných pocitov, myšlienok a presvedčení v sociálnom kontexte.⁴⁸ Znamená to, že ak sa chlapec hrá s chlapčenskými hračkami a dostane za to pochvalu alebo odmenu, bude v tomto správaní pokračovať a identifikuje sa maskulínne. Podobne to platí v prípade dievčat.

Americký sexuológ a psychiater Richard Green sa v tejto súvislosti venuje transexuálnej identite. Všíma si pri nej princípy osvojovania si identity u chlapcov, ktorých v ranom detstve priťahujú lesklé predmety, jemné materiály a jasné farby. Tieto nachádzajú v hračkách, oblečení alebo predmetoch typických pre dievčatá. Začnú sa obliekať ako ony, pretože sa im to páči. Buď je ich správanie podporené alebo zo strany iných odmietané. Ak rodičia takéto správanie ignorujú a nekorigujú, chlapci sa môžu začať identifikovať so ženskými rodovými rolami a rodovou identitou. Green pritom poukazuje na myslenie takýchto detí: „Pretože sa mi nepáčia chlapčenské veci, a pretože sa mi páčia tie dievčenské, nemôžem byť chlapcom.“⁴⁹ Tento prístup môže byť podporovaný a upevňovaný zo strany rovesníkov, ktorí chlapca vystavujú výsmechu v rozličných formách. Takýmto spôsobom môže byť „transexuálom“ aj chlapec, ktorý ním v skutočnosti nie je.

Greenov dôraz na striktnú diferenciáciu rodových rolí a rodovej identity by mohol podliehať kritike a byť označovaný za sexistický. Pozitívne sa vníma Greenova kritika rodových stereotypov, podľa ktorej by existovalo menej traumatizovaných detí, pokiaľ by rodové roly neboli také rigidné. Flexibilita v dievčenských a chlapčenských rolách by tomu totiž podľa Greena predchádzala.⁵⁰

Podľa teórie sociálneho učenia sa dieťa učí na základe pozorovania určitého správania a všíma si jeho dôsledky. Pri učení ide o vyššie kognitívne schopnosti ako

⁴⁸ Carroll, *Sexuality Now: Embracing Diversity*, 32.

⁴⁹ Kessler a McKenna, *Gender: An Ethnomethodological Approach*, 94.

⁵⁰ Kessler a McKenna, *Gender: An Ethnomethodological Approach*, 95.

napodobňovanie alebo modelovanie.⁵¹ Dieťa si všíma a vyberá taký model správania, na základe ktorého si získa sympatiu rodiča, ktorý má rovnaké pohlavie ako ono samotné.⁵² Kritériá výberu sú pritom rôzne. K najdôležitejším patrí sympatia, podobnosť, moc alebo popularita.⁵³ K vzorom správania teda nemusia patriť len rodičia, ale tiež rovesníci, príbuzní, učitelia alebo rôzne osobnosti, ktoré majú totožné pohlavie ako dieťa.⁵⁴

Nedostatkom teórie sociálneho učenia je, že neberie do úvahy detské vnímanie sveta, ktoré je odlišné od vnímania sveta dospelými.⁵⁵ Socializácia je tu iba jednosmerným procesom interakcie dospelých vo vzťahu k deťom, ktoré sú len pasívnymi prijímateľmi vzorov a modelov správania.⁵⁶

4.2 Teória rodovej schémy

Americká psychologička Sandra Bem rozpracovala teóriu rodovej schémy, pričom stavia na poznatkoch Lawrence Kohlberga, ktorý sa venoval teórii kognitívneho vývoja. Kohlbergova teória sa opiera o princíp interakcie, kde si deti osvojujú informácie a signály z okolia, ktoré prichádzajú od dospelých, a na základe týchto informácií si o sebe vytvárajú vlastný obraz.⁵⁷ Bem tvrdí, že deti sa snažia tieto informácie usporiadať do schém, aby sa vedeli lepšie zorientovať, pochopiť a organizovať všetko to, čo sa okolo nich deje. Tieto schémy sú univerzálne a vyvíjajú sa dlhodobo.

Príkladom schémy, ktorú majú podľa Bem všetci, je rodová schéma. V tejto schéme sa organizujú informácie, poznatky alebo predstavy o rode už od narodenia dieťaťa. Dôležitú úlohu v procese formovania dieťaťa a jeho rodovej identity zohrávajú rodičia, rovesníci, učitelia a médiá. Dieťa sa už od malička učí rozlišovať medzi dvomi rodmi, mužským a ženským, a ku každému si priradzuje postupom času súbor určitých vlastností.⁵⁸ Avšak

⁵¹ Johnson, „Psychology,“ 124.

⁵² Carroll, *Sexuality Now: Embracing Diversity*, 97.

⁵³ Etela Farkašová, „Rodová dimenzia socializácie,“ in *Rodové štúdiá: súčasné diskusie, problémy a perspektívy*, eds. Zuzana Kiczková a Mariana Szapuová (Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011), 153.

⁵⁴ Johnson, „Psychology,“ 124.

⁵⁵ Kessler a McKenna, *Gender: An Ethnomethodological Approach*, 95.

⁵⁶ Farkašová, „Rodová dimenzia socializácie,“ 153.

⁵⁷ Farkašová, „Rodová dimenzia socializácie,“ 153.

⁵⁸ Carroll, *Sexuality Now: Embracing Diversity*, 98.

rodové schémy nemotivujú mužov a ženy, aby sa správali podľa vlastného pohlavia. Muži a ženy ako samotní činitelia a agenti ovplyvňujú spôsob, ako vnímajú vlastné správanie a tiež správanie iných. Nejde teda iba o jednosmerné pôsobenie schém na človeka.⁵⁹

Bem na druhej strane zastáva stanovisko, že jedinci si môžu vytvárať aj odlišné rodové schémy, ktoré nemusia byť striktne dichotomické. Predpokladom k tomu je rodovo aschematická výchova. Spočíva v tom, že rodičia učia deti iba rozdielom, ktoré sa dejú na biologickej úrovni, čo sa týka ich pohlavia, anatómie a reprodukcie. Neučia ich však spoločensky definovaným rozdielom, ktoré sa týkajú zamestnania, vedenia domácnosti, záujmov, hračiek alebo preferencií farieb.⁶⁰

4.3 Sociálny konštruktivizmus

Radikálnejšiu pozíciu predstavuje sociálny konštruktivizmus, podľa ktorého rozdiely medzi mužom a ženou nie sú výsledkom vplyvu biológie, ale sociálnej interakcie a komunikácie. Tieto zohrávajú dôležitú úlohu pri tom, ako človek vníma nielen seba, ale aj svet okolo seba.⁶¹ Podľa Vivien Burr sociálny konštruktivizmus spochybňuje danú realitu a kladie otázku, prečo sa ľudia delia na základe pohlavia alebo rodu a nie na základe výšky alebo farby vlasov? Kategórie a skupiny sú podľa konštruktivizmu relatívne. Ich relativita spočíva v tom, že sú historicky a kultúrne podmienené.⁶² Ak existuje kategória toho, čo je mužské a čo ženské, táto rovnako ako všetky ostatné podlieha historickej a kultúrnej nestabilite. Znamená to, že jej obsah sa v rámci konkrétnej kultúry a obdobia mení. Príkladom je vnímanie modelu otcovstva, ktorý je v súčasnosti založený viac na emocionálnej angažovanosti otcov, než tomu bolo v päťdesiatych rokoch 20. storočia. To, čo sa teda považuje za pravdivé, môže byť v konečnom dôsledku variabilné.⁶³

Esenciálnu úlohu v konštruktivizme zohráva jazyk, ktorý je nástrojom konštruovania reality. Jazyk zároveň slúži ako prostriedok dorozumievania. Burr vysvetľuje, že spôsob ľudského myslenia, či kategórie alebo koncepty, ktoré dávajú tomuto

⁵⁹ Lippa, *Pohlaví, příroda a výchova*, 159.

⁶⁰ Johnson, „Psychology,“ 125.

⁶¹ Johnson, „Psychology,“ 126.

⁶² Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructionism* (London; New York: Routledge, 1995), 2-3.

⁶³ Johnson, „Psychology,“ 126.

myslení rámec, sú výsledkom bežne používaného jazyka. Používanie jazyka je tak konaním, skrze ktoré sa konštruuje svet.⁶⁴ Konštruktivizmus preto nehľadá vysvetlenie ľudského správania vo vnútorných procesoch alebo osobnostných črtách, ale sa zameriava na dynamiku procesov v medziľudských vzťahoch.⁶⁵ Poznanie alebo správanie nie je niečo, čo by ľudia „mali“, ale je tým, čo spoločne vykonávajú.⁶⁶

Richard A. Lippa uvádza, že rod je kultúrnym vynálezom, prostredníctvom ktorého sa človek prezentuje v určitom prostredí, a spôsobom komunikácie s inými ľuďmi. Maskulinita alebo feminita by v tomto prípade boli iba spôsobmi, ktoré sa využívajú na dosiahnutie určitého cieľa v závislosti od situácie. Žena by sa mohla pri výbere „atraktívneho“ partnera správať viac feminínne. Feminínne správanie by sa prejavovalo používaním jemnejšej gestikulácie, hlasu a spôsobom komunikácie, než by tomu bolo v prípade, keby išlo o „neatraktívneho“ jedinca.⁶⁷ Ak je teda rod kultúrnym konštruktom, tak sa ľudia podieľajú nielen na jeho tvorbe, ale aj na jeho udržiavaní.⁶⁸

5. Záver

Z uvedených teórií vyplýva, že pri anatomickej diferenciacii dvoch pohlaví, muža a ženy, zohráva dôležitú úlohu práve biológia. Tá sa do určitej miery podpisuje tiež pod rozdielne správanie muža a ženy. Diferencovaná rodová identita je preto podľa biologizujúcich argumentov výsledkom pohlavnej odlišnosti. Je daná a vrozená. Psychoanalytické prístupy sa naproti tomu zameriávajú na formovanie rodovej identity človeka na základe prepojenia biologických pudov s postnatálnou sociálnou interakciou. Rodová identita sa tu postupne vyvíja a treba ju korigovať. Sociokultúrne teórie naopak stavajú na vonkajších faktoroch, ktoré ovplyvňujú formovanie rodovej identity jedinca. Dôležitú úlohu tu má socializácia. Jediniec tak svoju rodovú identitu nadobúda a osvojuje si ju.

⁶⁴ Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructionism*, 5.

⁶⁵ Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructionism*, 6.

⁶⁶ Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructionism*, 6.

⁶⁷ Lippa, *Pohlaví, príroda a výchova*, 169-170.

⁶⁸ Tvorbu a udržiavanie určitej spoločenskej reality si všimajú sociológovia Peter Berger a Thomas Luckmann. Tvrdia, že ľudia sa podieľajú nielen na tvorbe, ale tiež udržiavaní sociálnych javov. Tieto môžu byť na jednej strane ich vlastným výtvorom a na strane druhej môžu budiť dojem danosti a stálosti. Pozri bližšie Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructionism*, 7.

Jednotlivé teórie majú svoje negatíva a rovnako aj pozitíva. Negatívom je, ak sa diskusia o rodovej identite interpretuje v zmysle „nature versus nurture“, kde je to vždy len príroda alebo len výchova, ktorá ovplyvňuje rodovú identitu. Takáto interpretácia je príliš jednostranne zameraná a nevystihuje komplikovaný proces vývoja rodovej identity. Pozitívom je, že každá teória ponúka hodnotné informácie, ktoré aspoň do určitej miery objasňujú problematiku tohto komplikovaného procesu. Celkovo sa dá povedať, že rodová identita môže byť čiastočne determinovaná biologickým nastavením človeka, no zároveň je správanie človeka filtrované prostredníctvom spoločenských procesov. Nie je to teda výlučne len biológia, ale aj výchova, ktoré sa podpisujú pod diferencovanú rodovú identitu. V konečnom dôsledku obidve zohrávajú pri vývoji rodovej identity esenciálnu úlohu.

Kontakt na autora:

Mgr. Adriána Biela
Interná doktorandka
Katedra systematickej teológie
Evanjelická bohoslovecká fakulta
Univerzita Komenského Bratislava
Bartókova 8
811 02 Bratislava
Email: biela@fevth.uniba.sk

Peer reviewed by:

Mgr. et Mgr. Marek Neština, PhD.
Mgr. Anna-Mária Benková, PhD.

[Published online Jún 26, 2017]